

Rapport Expertmeeting Inclusie in de klas

Geschreven door: Maaïke Irizarri van Suchtelen

Datum rapport: 16 december 2024

Datum expertmeeting 25 september 2024

Locatie: Centraal Museum Utrecht

Doel expertmeeting

Op 21 november 2024 zijn de conceptkerndoelen voor het leergebied Mens en Maatschappij door het SLO opgeleverd. Vooruitlopend hierop bracht de expertmeeting alle betrokkenen rondom de ontwikkeling van lesmateriaal samen. Tijdens deze bijeenkomst werd vanuit diverse rollen en expertise verkend hoe het onderwijs inclusiever kan worden gemaakt vanuit het perspectief van het koloniale- en slavernijverleden en de doorwerking hiervan. De bijeenkomst bood een waardevolle gelegenheid om ideeën uit te wisselen en te onderzoeken wat nodig is om dit thema bespreekbaar te maken en te verankeren in het funderend onderwijs.

We zijn tijdens de expertmeeting met elkaar in gesprek gegaan over het koloniale verleden en slavernijverleden en de doorwerking hiervan. Hoe geef je dit onderwerp een plek in de onderwijspraktijk en wat is daarvoor (nog) nodig? Met docenten uit het primair en voortgezet onderwijs, vertegenwoordigers vanuit uitgeverijen, de pabo's en experts op het gebied van de thema's racisme, discriminatie, koloniaal verleden en slavernijverleden zijn we de diepte in gegaan over de volgende thema's:

- ✿ Wat bedoelen we met inclusief lesmateriaal en een inclusief curriculum? Waar hebben we het dan over?
- ✿ We identificeren wat iedereen vanuit de eigen rol nodig heeft of kan doen om te kunnen voorzien in multiperspectieve didactische materialen over het onderwerp.
- ✿ Verkennen hoe het onderwerp vanuit breed perspectief moet worden uitgewerkt in leermiddelen en examinering.
- ✿ Welke stappen zijn nodig om het onderwerp op de agenda te houden?

Opzet van de dag

De expertmeeting vond plaats op 25 september 2024 in het Centraal Museum in Utrecht. Het programma van de dag zag er als volgt uit:

13:30 - 14:00 Inloop met koffie en thee

14:00 - 14:20 Plenaire opening door dagvoorzitter Britt-Marie van der Drift, met korte inspirerende presentatie door dr. Joandi Hartendorp

14:30 - 16:30 Deelsessies waarin we met elkaar in gesprek gingen over verschillende aspecten van het koloniaal- en slaernijverleden in het onderwijs

16:45 - 17:15 Plenaire afsluiting en afsluitende reflectie van Rabin Baldewsingh (NCDR)

17:15 - 18:00 Borrel

Er waren 5 deelsessies, zie hieronder de organisatoren en wat er is besproken

<i>Organisatie</i>	<i>Te bespreken</i>	<i>Op te halen onderwerp</i>
<u>Fawaka</u>	De wereldburgerschap-cirkel (i.r.t. dit onderwerp) en vertaling naar de onderwijspraktijk	Wat is nodig voor het opzetten van een leerlijn en wat dient hier in te komen?
<u>The Black Archives</u>	De doorwerking van het slavernij- en koloniaal verleden in het heden	Omschrijving van de benodigde kennis van onderwijspersoneel op deze thema's en hoe dit te bewerkstelligen
<u>Nederland wordt Beter</u>	Multiperspectiviteit en empathie in de klas	Handvatten voor het bespreken van het thema vanuit meerdere perspectieven
<u>Indisch Herinneringscentrum</u>	Het slavernij- en koloniaal verleden vanuit het perspectief van de Indische Oceaan	Een omschrijving van inclusieve leermiddelen en een inclusief curriculum
<u>Fawaka</u>	Je eigen vooroordelen; hoe ga je ermee om?	Best practices en inspiratie voorbeelden

Aanwezigen

Het onderwijs in de breedste zin was vertegenwoordigd, er waren 70 mensen aanwezig. De groep was divers en bracht hierdoor veel verschillende perspectieven mee. Zie hieronder de organisaties die aanwezig waren:

Scholen en besturen

- DKC De Ijsbreker
- Het Baarnsch Lyceum
- Praktijkcollege De Atlant
- Stichting de Surinaamse school
- ASKO

Uitgeverijen

- Blink Educatie
- EduHint
- Impuls Open Leermateriaal
- MEVW
- Noordhoff
- Schoolsupport Uitgeverij
- Uitgeverij NEO
- VODIX

PABO's

- Hogeschool Inholland
- Hogeschool Rotterdam
- Hogeschool Utrecht
- Hogeschool van Amsterdam
- Inholland Den Haag
- VU

Organisaties werkzaam in en rondom educatie

- Bureau Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme
- Cito BV
- College voor Toetsen en Examens
- De Maasdamme Collectie & Educatie
- Expertisepunt Burgerschap

fawaka

- Fawaka
- Commissie Wereldgeschiedenis in de klas (VGN-Kleio)
- Het Scheepvaartmuseum
- In Mijn Buurt
- Indisch Herinneringscentrum
- Stichting Javanen in Diaspora Nederland
- Kennisplatform Inclusief Samenleven
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
- Nederland Wordt Beter
- SLO
- Stichting Herdenking Javaanse Immigratie
- Stichting Recht & Ontwikkeling voor de Inheemsen
- Stichting Sisa Events
- Stichting Slavernij Indigenous Amazone
- The Black Archives
- VOSABB
- Wi-Afáka

De aanwezigen gaven aan dat ze lang gewacht hebben op een expertmeeting als deze waarin er vanuit breed perspectief over het onderwijs over het koloniaal- en slavernijverleden werd gesproken. Extra waardevol vonden ze de diversiteit aan mensen en rollen die aanwezig waren.

Uitkomsten en aanbevelingen

Dit rapport is een samenvatting van de gedeelde inzichten tijdens de expertmeeting. De deelsessies waren ingericht om inzichten op te halen en vast te leggen. Uitkomsten van de deelsessies zijn samengevat door de deelnemers zelf en de belangrijkste punten zijn gepresenteerd aan elkaar tijdens de expertmeeting. Het resultaat daarvan leest u hieronder.

1. Inclusie moet *systematisch verankerd* worden

Tijdens de expertmeeting werd benadrukt dat inclusief onderwijs niet mag afhangen van de inzet van individuele personen, maar systematisch ingebed moet worden in het onderwijs. Elke school heeft een eigen context, die van invloed is op de manier waarop inclusie vorm kan krijgen. Om inclusie duurzaam te maken, moeten we verder kijken dan losse projecten en streven naar samenhang binnen het curriculum. Daarnaast is het belangrijk dat iedereen zich bewust is van de rol die zij hierin kunnen spelen: uitgeverij kunnen werken aan multiperspectieve schoolboeken, pabo's kunnen meer aandacht besteden aan het opbouwen van kennis rondom het koloniaal- en slavernijverleden en vaardigheden voor het voeren van schurende gesprekken, beleidsmakers hebben als verantwoordelijkheid om hun beleid te toetsen op multiperspectiviteit en inclusie, leraren en schoolleiders kunnen de schoolcultuur onder de loep nemen en multiperspectiviteit meenemen in het curriculum.

Aanbeveling: Zorg voor een systematische inbedding van het koloniaal- en slavernijverleden in het onderwijs. De verschillende organisaties die gelieerd zijn aan het onderwijs zijn hiervoor aan zet door een aanpak te ontwikkelen met concrete acties op gebied van beleid, curriculum, opleiding en lesmateriaal. Belangenorganisaties en experts kunnen hierin ondersteunen met trainingen, begeleiding en advies. Probeer praktisch en pragmatisch te beginnen met laagdrempelige acties zoals het doorspreken van huidige lesmaterialen en hoe het koloniaal- en slavernijverleden hier wel of niet in terugkomt. Gebaseerd hierop kun je beginnen met kleine aanpassingen en dit meenemen in beleid en/of curriculum aanpassingen.

2. Inclusief onderwijs: *definitie* en *houvast*

Een belangrijke stap naar inclusiever onderwijs is het vaststellen van een gemeenschappelijke definitie van wat inclusief onderwijs is. Het ministerie van OCW heeft afgelopen april in het beleidskader Inclusief onderwijs de Nederlandse definitie voor inclusief onderwijs vastgesteld:

fawaka

Inclusief onderwijs is onderwijs waarbij alle kinderen en jongeren dichtbij huis, volwaardig en gelijkwaardig toegang hebben tot een inclusieve leeromgeving waarin zij zich samen ontwikkelen en samen leren en participeren¹.

De definitie die Joandi Hartendorp gaf in haar presentatie was 'an educational response that represents all pupils equally' (Hartendorp, 2023, 60). Inclusief onderwijs moet een antwoord bieden op de behoeften van álle leerlingen, zonder uitzondering. De leefwereld van leerlingen moet hierin centraal staan. Dit betekent dat lesmateriaal multiperspectief moet zijn en dat het ontwikkeld wordt met input van diverse gemeenschappen en experts.

Aanbeveling: Een leidraad voor het koloniaal- en slavernijverleden zou een goede houvast kunnen zijn voor het onderwijs-ecosysteem² op dit specifieke onderwerp. Deze leidraad zou inhoudelijk moeten aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen en gericht moeten zijn op community building binnen de school. Bijvoorbeeld door als klas verzetsliederen te bestuderen en vervolgens de verzetsliederen van vandaag de dag te beluisteren. Op deze manier wordt via muziek verbinding gezocht en wordt het verleden gekoppeld aan de persoonlijke omgeving van de leerling.

Dit resulteert in een minder eurocentrisch curriculum en biedt ruimte aan meerdere perspectieven. De leerlijn of canon zou veel ruimte moeten kunnen bieden voor de eigen context van scholen en een goede basis moeten zijn voor de ontwikkeling van lesmaterialen.

3. *Definieer* voor het onderwijs-ecosysteem welke *verantwoordelijkheden* iedereen heeft

Inclusief onderwijs kan alleen slagen als het gehele ecosysteem rondom scholen betrokken is. Van PABO's tot uitgeverijen, iedereen heeft een rol te spelen. De verschillende spelers lopen tegen verschillende uitdagingen aan zoals werkdruk, personeelstekort of gebrek aan kennis en middelen.

Aanbeveling: Leg vast hoe de keten van het onderwijs-ecosysteem werkt om inclusief onderwijs te ondersteunen en geef voor de verschillende stappen in de keten aan wat de verantwoordelijkheden en uitdagingen zijn om het koloniaal- en slavernijverleden te verankeren in het onderwijs en hiermee het onderwijs inclusiever te maken. Een tweede expertmeeting zou een goede plek zijn om

---

¹ Inclusief onderwijs | Rijksoverheid.nl[896358215]

² Een onderwijs-ecosysteem verwijst naar het geheel van samenwerkende partijen, structuren en processen die gezamenlijk bijdragen aan de ontwikkeling en ondersteuning van onderwijs. Dit omvat leerlingen, docenten, ouders, scholen, beleidsmakers, maatschappelijke organisaties en bedrijven, maar ook het lesmateriaal, de infrastructuur en de bredere sociale en culturele context waarin het onderwijs plaatsvindt.

dit uit te werken omdat er een brede vertegenwoordiging van het onderwijs-ecosysteem aanwezig is.

4. Ontwikkeling van *kennis, vaardigheden* en *attitude*

De expertmeeting leverde duidelijke inzichten op over de kennis, vaardigheden en houding die nodig zijn in het onderwijs om inclusie te bevorderen. Het gaat hierbij om basiskennis van de geschiedenis (inclusief slavernij en kolonialisme), het faciliteren van schurende gesprekken en het gebruik van multiperspectiviteit in de les. Voor iedereen in het onderwijs-ecosysteem is het vermogen om open en kwetsbaar te zijn en het ongemak te omarmen cruciaal. Ook werd aangegeven dat men soms handelingsverlegen is.

Aanbeveling: Competentie-matrices gericht op inclusief onderwijs waarin wordt uitgeschreven wat de verwachte kennis, vaardigheden en houding is voor de verschillende rollen in het onderwijs-ecosysteem zouden een goede leidraad kunnen zijn. Soft skills spelen hier een grote rol in. Gebaseerd op de competentie-matrices kunnen organisaties zelf verder borduren met professionaliseringstrajecten bijvoorbeeld.

5. Ondersteunende *tools* en bronnen

Deelnemers aan de sessie gaven aan behoefte te hebben aan toegankelijke, breed inzetbare tools en bronnen die hen helpen om inclusiever les te geven. Daarnaast zoeken ze naar materiaal dat goed aansluit op de leefwereld van de leerlingen. Men zoekt ook naar tools voor storytelling. Het ontwikkelen van ondersteunende materialen die verschillende perspectieven belichten is van cruciaal belang. Een netwerk van gastsprekers kan helpen om deze onderwerpen dichterbij te brengen.

Aanbeveling: Verzamel een breed scala aan lesmateriaal dat multiperspectiviteit ondersteunt en investeer in een netwerk van experts en gastsprekers die kunnen ondersteunen als klankbord, trainingen of gastlessen kunnen geven, vraagstukken uitwerken en het onderwijs-ecosysteem van inspiratie kunnen voorzien. Zowel het beschikbare lesmateriaal als het netwerk van experts zouden laagdrempelig en toegankelijk moeten zijn. Met deze eerste expertmeeting is er al een begin van een netwerk ontstaan, herhaaldelijke expertmeetings kunnen bijdragen aan het levend houden van dit netwerk. Daarnaast zou het goed zijn om te onderzoeken hoe het netwerk ook buiten de expertmeetings levend kan blijven en elkaar weet te vinden bij behoefte aan ondersteuning van elkaar.

6. *Cultuurverandering* in het onderwijs

Tot slot werd het belang van een cultuurverandering in het onderwijs benadrukt. Er moet gewerkt worden aan een inclusieve “wij-cultuur” waarin alle leerlingen zich gehoord en gezien voelen. Cultuurverandering begint bij bewustwording en het is essentieel om hier actief aan te werken. Taalgebruik speelt hierin een grote rol en moet bewust worden ingezet om empathie en verbinding te bevorderen. Zo gaf Joandi Hartendorp als voorbeeld dat er vooral een focus is op de handel in taal en beeldmateriaal als het koloniaal- en slavernijverleden besproken wordt. Zo worden tot slaafgemaakten nog steeds als producten gezien.

Aanbeveling: Werk aan inclusief taalgebruik door bijvoorbeeld een brochure met inclusieve taal met betrekking tot het koloniaal- en slavernijverleden te ontwikkelen. Werk daarnaast aan een cultuur waarin het bespreekbaar maken van ongemakkelijke onderwerpen mogelijk wordt gemaakt op een manier waarin iedereen zich comfortabel voelt om deel te nemen aan het gesprek. Dit kan door beleid en trainingen te ontwikkelen op dit vlak. Probeer hier zo veel mogelijk aan te sluiten bij wat er al is, zo heeft het LAKS al meerdere brochures op het gebied van inclusieve taal en zijn er meerdere belangenorganisaties die ondersteuning bieden op het bespreekbaar maken van ongemakkelijke onderwerpen.

Conclusie

Het belang van een systematische aanpak voor inclusie in het onderwijs in relatie tot het koloniaal- en slavernijverleden is helder naar voren gekomen tijdens de eerste expertmeeting. Inclusie mag niet afhangen van de inspanningen van individuele personen. In plaats daarvan dient het duurzaam ingebed te worden binnen het onderwijssysteem als geheel. Door middel van concrete beleidsinitiatieven, een inclusief curriculum en aangepaste lesmaterialen kunnen we de doorwerking van het koloniaal- en slavernijverleden effectief verankeren in het onderwijs.

Bewustwording speelt hierbij een cruciale rol. Iedereen in het onderwijs, van leerkrachten tot beleidsmakers, moet zich bewust zijn van hun bijdrage aan dit proces. Samenwerking tussen scholen, uitgeverijen, PABO's en beleidsinstanties creëert een cultuur van wederzijdse ondersteuning en gedeelde verantwoordelijkheid.

Een belangrijke vervolgstap is de organisatie van een tweede expertmeeting, waarbij het van belang is om het perspectief van Caribisch Nederland mee te nemen en ook vertegenwoordigers van de verschillende onderwijsraden en onderbelichte stemmen te betrekken, zoals Rabin Baldewsingh tijdens de afsluitende sessie benadrukte.

Tot slot is het van belang om vanuit de aanbevelingen in dit rapport pilots te ontwikkelen. Deze pilots kunnen dienen als praktische proeftuinen voor de implementatie van inclusief lesmateriaal en methoden en zullen ons voorzien van waardevolle inzichten voor de verdere uitrol en aanpassingen waar nodig.

Met deze stappen leggen we een fundament voor een onderwijssysteem waarin het koloniaal- en slavernijverleden structureel is verankerd en waar iedereen zich gezien, gehoord en gewaardeerd voelt.

Organisatie

De expertmeeting op 25 september 2024 is georganiseerd door de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme, Fawaka en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

The Black Archives, Nederland Wordt Beter, het Indisch Herinneringscentrum en Fawaka hebben inhoudelijk bijgedragen aan het evenement.

Dr. Joandi Hartendorp was keynote speaker.

Britt-Marie van der Drift was de dagvoorzitter.

Rabin Baldewsingh (NCDR) gaf een afsluitende reflectie op de dag.

SPITZ Congres & Event was verantwoordelijk voor de organisatie en coördinatie.

De locatie voor de expertmeeting was het Centraal Museum in Utrecht.

Bronnenlijst

- [Inspirerende presentatie](#) over inclusief slavernij onderwijs door dr. Joandi Hartendorp
- De poster 10x meer geschiedenis: [Poster '10x meer geschiedenis'](#)
- Het bijbehorende boekje [10x meer geschiedenis lesinspiratie](#)
- [De lespakketten Nederlands Slavernijverleden & Racisme en Empathie](#) van Nederland Wordt Beter. Interesse in een fysiek exemplaar van een van deze lespakketten? Neem dan contact op met Nederland Wordt Beter via educatie@nederlandwordtbeter.nl
- Oneworld interview met Joandi Hartendorp: [Van slavernij- tot Holocaustonderwijs: 'Nederland poetst eigen schuld weg'](#)
- [Onsland.nl](#) van het Indisch Herinneringscentrum - een unieke website waar de gedeelde geschiedenis van Nederland en Indonesië samenkomt.
- De [WereldBurgerschap-poster](#) van Fawaka
- De [leerlijn WereldBurgerschap](#) voor de basisschool van Fawaka
- [Beleidskader: met elkaar voor alle kinderen en jongeren werken aan een inclusieve leeromgeving | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)
- [Animatievideo Inclusief Onderwijs | Video | Rijksoverheid.nl\[896358215\]](#)
- [Infographic inclusief onderwijs | Brochure | Rijksoverheid.nl](#)
- [Onze toekomst, ons onderwijs | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)
- [Inclusief onderwijs | Rijksoverheid.nl\[896358215\]](#)
- [Conceptkerndoelen leergebied burgerschap + toelichtingsdocument - SLO](#)

Deze bronnenlijst is niet volledig, maar geeft een overzicht van de materialen en inzichten die tijdens de meeting door de organisatoren zijn gedeeld.

Bijlage

Vanuit het ministerie van OCW brengen we ook graag de volgende informatie over passend en inclusief onderwijs onder de aandacht.

Om leraren goed te kunnen ondersteunen in passend en inclusief onderwijs heeft OCW recent in overleg met o.a. de sociale partners een verdiepend onderzoek gedaan onder leraren in het funderend onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs. Het onderzoek moet allereerst duidelijk maken waar de behoefte aan ondersteuning van leraren ligt, zodat leraren zelf kunnen aangeven wat zij nodig hebben. Daarnaast zal o.a. worden gezien wat dit betekent voor de bekwaamheidseisen, lerarenopleidingen en voor de nascholing van leraren. De Kamer zal najaar 2024 hierover worden geïnformeerd.

Lerarenorganisaties, de overheid, werkgevers en opleidingen hebben begin dit jaar gezamenlijk het Opleidingsberaad Leraren opgericht. Binnen dit Opleidingsberaad worden voortaan wensen met betrekking tot de opleiding van leraren gewogen en afspraken gemaakt over de implementatie van deze wensen.

Begin 2024 startte de Nationale Aanpak Professionalisering van Leraren (NAPL). De aanpak loopt tien jaar en is gefinancierd uit het Nationaal Groeifonds. Het programma geeft een impuls aan de professionalisering van leraren in het po, vo en mbo. Zo versterken we de kwaliteit van het onderwijs en maken we het vak van leraar aantrekkelijker. De hbo-lerarenopleidingen actualiseren momenteel alle kennisbases; passend en inclusief onderwijs hebben al een plek gekregen in de generieke kennisbasis die voor alle leraren uit het hbo geldt.

Daarnaast zet de Alliantie Divers zich in op het vergroten van gender- en culturele diversiteit in het primair onderwijs en het versterken van de inclusieve cultuur in de pabo's en binnen de schoolorganisaties. Door middel van het opgezette netwerk met (voor nu) 12 deelnemende pabo's, is een platform ontstaan waar intervisie en informatiebijeenkomsten worden gehouden en de bijdrage vanuit het veld leidend is. De Alliantie is een samenwerkingsverband tussen het Ministerie van OCW, het LOBO, de PO-raad en de Stichting Meestert.

Tot slot wordt in het beleidskader Inclusieve Leeromgeving aangegeven dat regie, rollen en verantwoordelijkheden van de schoolleider, het schoolbestuur, het samenwerkingsverband, de gemeente en alle andere betrokken partijen nog moeten verder uitgewerkt worden.